

Transformacija industrijske baštine u turističke svrhe

Zarožinski, Stjepan

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Science / Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:217:079240>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-28**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Faculty of Science - University of Zagreb](#)

Sveučilište u Zagrebu
Prirodoslovno-matematički fakultet
Geografski odsjek

Stjepan Zarožinski

Transformacija industrijske baštine u turističke svrhe

Prvostupnički rad

Mentor: prof. dr. sc. Zoran Stiperski

Ocjena: _____

Potpis: _____

Zagreb, 2019.

Sveučilište u Zagrebu
Prirodoslovno-matematički fakultet
Geografski odsjek

Prvostupnički rad

Transformacija industrijske baštine u turističke svrhe

Stjepan Zarožinski, JMBAG:0119037040

Izvadak: Razvojem modernih tehnologija dolazi do promjena i u industriji. Gradnja novih i modernih industrijskih pogona sa suvremenom tehnologijom dovodi do gašenja starijih industrijskih pogona. Gašenjem pogona, odsustvom radne snage i neiskorištavanjem postojeće infrastrukture dolazi do njenog propadanja, ali novi oblici turizma i zahtjevi turista doveli su da te stare, skoro urušene tvornice i pogoni dobiju novu ulogu, onu turističku. Ovaj rad govori o transformaciji starih industrijskih pogona, čak i regija, kao što je pokrajina Ruhr u Njemačkoj, u turističke svrhe. Kroz rad će biti obrađeni primjeri iz Njemačke, Srbije i Hrvatske te će biti prikazana ona stara, ali i nova uloga industrijskih pogona iz odabranih područja iz navedenih zemalja. Cilj ovoga rada je prikazati različite mogućnosti pri transformaciji industrijske baštine u turističke svrhe te njihovu ulogu u turističkoj ponudi nekog prostora. Industrijska baština sve više dobiva na važnosti u okvirima turizma kao prepoznatljiv dio gradova, regija ili država, a to je prepoznala i Europska unija te, u suradnji s Vijećem Europe, 2018. godinu proglasila godinom industrijske baštine. Razvoj znanstvenog turizma doprinio je procesu transformacije industrijske baštine u turističke svrhe na način da je stvorio potražnju za određenim turističkim oblicima. Turiste, osim opuštanja i uživanja u slobodnom vremenu na odmoru, počinju zanimati i stvari poput povijesti toga područja gdje borave, njegove promijene kroz vrijeme te što je dovelo do izgleda kakvog ga oni danas mogu vidjeti i iskusiti. Takva potražnja dovela je do stvaranja prostora unutar gradova ili većih prostora kao što su regije u kojima turisti mogu obilaženjem toga prostora saznati sve informacije o razvoju toga mjesta i vidjeti ostatke starih morfoloških struktura koje su danas dobile novu ulogu te tako povezale povijest i sadašnjost.

31 stranica, 12 grafičkih priloga, 2 tablice, 28 bibliografskih referenci; izvornik na hrvatskom jeziku

Ključne riječi: industrija, baština, turizam, transformacija, Ruhr, Zrenjanin, Zagreb

Voditelj: prof. dr. sc. Zoran Stiperski

Tema prihvaćena: 10. 1. 2019.

Datum obrane: 28. 6. 2019.

Rad je pohranjen u Središnjoj geografskoj knjižnici Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Marulićev trg 19, Zagreb, Hrvatska.

BASIC DOCUMENTATION CARD

University of Zagreb
Faculty of Science
Department of Geography

Undergraduate Thesis

Transformation of industrial heritage into tourist purposes

Stjepan Zarožinski

Abstract: The development of new technology inevitably brings with it a change to a number of industries. The opening of a new factory, one powered by those newest advancements, leads to the shutdown of its (now obsolete) predecessors. The shutdown of a factory, the absence of its former work force, and the abandonment of its infrastructure leads to its decay. However, new forms of tourism and tourist demands have given them a new role -- that of an attraction. This paper deals with the subject of transforming old factories, even the ones in the area of Germany's Ruhr, into tour sites. The paper will discuss examples from Germany, Serbia and Croatia, showing both the old and new-found roles of the factories. The purpose of this paper is to show the different possibilities of transformation of industrial heritage, and their role in powering tourism. The importance of industrial heritage has been steadily increasing, something which the European Union has also taken notice, and, with the help of the European Council, has declared 2018. to be the Year of Industrial Heritage. Science tourism has contributed to the process of transforming industrial heritage by filling in a void in travel topics. Tourists are no longer only interested in relaxation and enjoyment, and are instead taking note of history, the way the area has changed over time and the events that led to those changes. Within certain cities, this has led to the creation of whole new areas and the repurposing of old ones, where tourists can see and experience first-hand what were once mere remnants - now given a new role and purpose in connecting the past and the present.

31 pages, 12 figures, 2 tables, 28 references; original in Croatian

Keywords: Industry, heritage, tourism, transformation, Ruhr, Zrenjanin, Zagreb

Supervisor: Zoran Stiperski, PhD, Full Professor

Undergraduate Thesis title accepted: 10/01/2019

Undergraduate Thesis defense: 28/06/2019

Thesis deposited in Central Geographic Library, Faculty of Science, University of Zagreb, Marulićev trg 19, Zagreb, Croatia.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. . PROSTORNI OKVIR ISTRAŽIVANJA.....	4
2.1 POKRAJINA RUHR.....	4
2.2. GRAD ZRENJANIN.....	6
2.3. GRAD ZAGREB.....	8
3. PRIMJERITRANSFORMACIJE INDSTRIJSKE BAŠTINE U TURISTIČKE SVRHE...10	
3.1. PRIMJERI TRANSFORMACIJE NA PRIMJERU RUHR-A.....10	
3.1.1. IBA EMSCHER PARK.....11	
3.1.2. SPREMNIK INDUSTRIJSKIH PLINOVA U OBERHAUSENU.....13	
3.1.3. INDUSTRIJSKI KOMPLEKS RUDNIKA UGLJENA ZOLLVEREIN.....14	
3.1.4. INDUSTRIJSKI PARK KRAJOLIKA DUISBURG-NORD.....16	
3.1.5. UČINCI INDUSTRIJSKOG TURIZMA NA RAZVOJ REGIJE RUHR.....18	
3.2. PRIMJERI TRANSFORMACIJE NA PRIMJERU GRADA ZRENJANINA.....19	
3.3. PRIMJERI TRANSFORMACIJE NA PRIMJERU GRADA ZAGREBA.....22	
4. ZAKLJUČAK.....	26
5. LITERATURA.....	28
6. IZVORI.....	31

1. UVOD

Realni geoprostor ljudskog djelovanja i življenja, prostor na Zemljinoj površini kao značajan resurs, u velikoj je mjeri ograničen te turizam neprestano utječe na njegovu transformaciju (Maksin Mičić, 2007).

Prelaskom u postindustrijsko gospodarstvo, u urbanim područjima Europe ostali su napušteni kompleksi nekadašnjih industrijskih zona, brodogradilišta i rudarskih naselja. Ta industrijska baština ima važan potencijal u razvoju turizma. U novije vrijeme industrijska prošlost privlači sve veći broj turista, što izravno utječe na turizam na lokalnoj, nacionalnoj i regionalnoj razini.

Ravbar i dr. (2005) navode da specijalizirana i tehnološki dobro opremljena industrija zahtijeva dobro razvijen uslužni sektor čiji se porast bilježi u svim razvijenim zemljama.

Kada pričamo o konceptu industrijske baštine i turizma industrijske baštine, prvo treba pokušati objasniti ta dva pojma. Prema Beaudet i Lundgren (1996) industrijska je baština specifičan tip baštine ljudskog društva koja je nastala kao proizvod industrijalizacije, tj. kao nuspojava deindustrijalizacije kada su određeni objekti napušteni. Jedan od izraza koji se koristi za opisivanje takve vrste baštine je „krajolik nostalgije“. Industrijska baština uključuje rudnike, infrastrukturu, strojeve, stambene i javne objekte namijenjene radnicima i drugima te sadrži kulturno, povijesno, turističko, arhitektonsko te niz drugih značenja koji doprinose gradu (TICCIH, 2003). U posljednjih nekoliko desetljeća vrijednost i potencijal industrijske baštine koriste se u urbanoj obnovi, osobito u onim gradovima na koje utječe proces deindustrijalizacije. P.F. Xie (2015) navodi da pojmovi i literatura, u kojima je opisan turizam industrijske baštine, mogu biti zbunjujući. Otgaar (2010) tako predlaže da industrijski turizam bude definiran kao posjet funkcionalnom proizvodnom lokalitetu u svrhu svjedočenja proizvodnih procesa koji se tamo obavljaju. Razlika u pojmu industrijskog turizma i turizma industrijske baštine je u tome što kod prvoga srž aktivnosti nije orijentirana prema turizmu dok je kod drugoga to posjet industrijskim i popratnim objektima koji su izgubili svoju primarnu svrhu.

P.F. Xie (2015) tako predlaže tipologiju industrijskih objekata, od proizvodnje do sustava zbrinjavanja, uključujući i podređene sastavnice koje idu s njima, kao što su muzeji, luke, itd. (Tab.1.). Zbog toga je svaka stavka povezana s industrijskim procesom dio turizma industrijske baštine, od sredstva za transport do alata, od načina

izvlačenja sirovina do pretvorbe u tvornici. Industrijska baština sastoji se od opipljivih i neopipljivih aspekata sustava koji se smatraju kulturalno značajnim u estetskom, ekonomskom, povijesnom, organizacijskom, političkom i društvenom smislu.

Tab.1. Tipovi industrijskih objekata i primjeri

Tip industrijskog objekta	Primjeri
Proizvodnja i prerada	Tvornice, postrojenja za sastavljanje, talionice, staklopuhačke radionice, tekstilna postrojenja, pivovare, vinarije, postrojenja za preradu ribe...
Izvlačenje resursa	Površinski kopovi, rudnici, kamenolomi...
Dostava i transport	Željeznica, kanali, akvadukti, dokovi, skladišta...
Građevinsko inženjerstvo	Mostovi, brane...
Proizvodnja energije	Hidroelektrane, nuklearne elektrane, brane, vjetrenjače...
Sustavi za zbrinjavanje	Kanalizacije, odlagališta otpada...
Ostale atrakcije	Izgrađena obala, industrijski muzeji...

Izvor: Timothy, 2011

Razvoj ovog oblika turizma stvara mogućnosti za: 1) podizanje svijesti o povijesnim procesima i povećanje turističkog priljeva, 2) jačanje lokalnog identiteta i stvaranje novih centara urbanog života, 3) promicanje bolje slike regije kako bi privukla nove investitore i 4) prilagodbu i pripremu zgrada za nove komercijalne i kulturne svrhe (Trettin i dr., 2011).

Turizam industrijske baštine postao je važan društveni i gospodarski fenomen koji ističe važnost nekadašnjih industrija i jača lokalni identitet poticanjem procesa lokalizacije za razliku od globalizacije (Ćopić i dr., 2014).

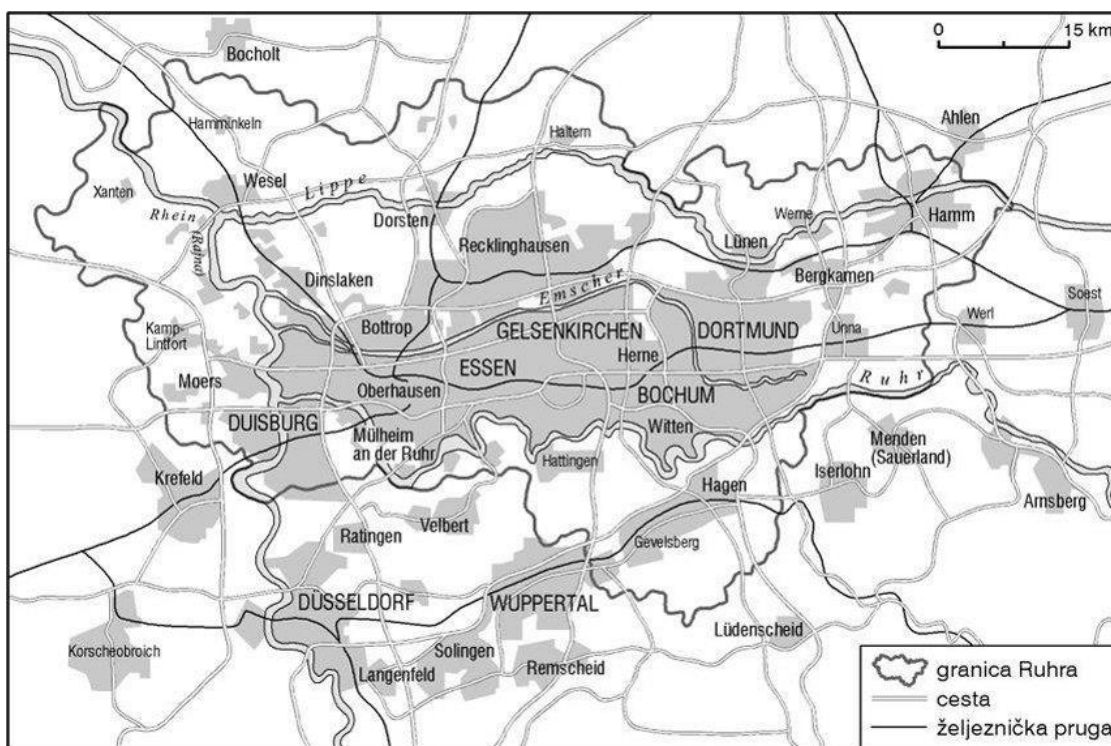
Koncept restrukturiranja industrijske baštine i razvoj industrijskog turizma pokazao se značajnim potencijalom i tijekom vremena se razvio od lokalne i regionalne na kontinentalnu razinu te ima velike šanse da postane globalni trend.

Pozitivna iskustva zapadnih zemalja (Njemačka, Velika Britanija, SAD, itd.) mogu se koristiti kao obrazac za razvoj zemalja koje imaju slične probleme. Britanija je, zapravo, naučila od Amerike kako ponovno iskoristiti svoje napuštene tvornice, skladišta, mlinove, zgrade za trgovinu i željezničke stanice kao učinkovitu strategiju urbane regeneracije (Ćopić i dr., 2014).

2. PROSTORNI OKVIR ISTRAŽIVANJA

2.1. POKRAJINA RUHR

Ruhr (njemački Ruhrgebiet) urbano je, i u velikoj mjeri, bivše industrijsko područje u njemačkoj saveznoj državi Sjeverna Rajna-Vestfalij, a sama regija jedna je od najgušće naseljenih europskih konurbacija. Rijeka Rajna tvori zapadnu granicu ove regije koja uključuje tri rijeke koje teku od istoka prema zapadu u Rajnu (Lippe, Emscher i Ruhr) (sl.1). Ove rijeke dale su imena trima od četiri zone koje čine veći i manji gradovi pokrajine Ruhr: zona Ruhr (Verden, Hattingen, Witten, Hagen i Schwerte), zona Emscher (Oberhausen, Bottrop, Gelsenkirchen i Herne) i zone Lippe (Wesel, Dorsten, Marl, Lünen i Hamm).

Sl.1: Položaj pokrajine Ruhr

Izvor: Enciklopedija.hr

Industrijski centar pokrajine Ruhr nalazi se između zona Emscher i Lippe. To je zona Helveg, nazvana po stoljećima staroj ruti za prijevoz i trgovinu, čije postojanje datira iz razdoblja Hanzeatskog saveza. Svi gradovi i njihove općine čine Savez lokalnih vlasti pokrajine Ruhr (Kommunalverband Ruhrgebiet) sa središtem u Essenu (Hospers, 2002). Najveće značenje za industrijalizaciju Ruhra imala su bogata ležišta kamenog ugljena iz gornjeg karbona (na jugu površinski kop, prema sjeveru slojevi ugljena dosežu dubinu do

1800 m). Intenzivna eksploatacija ugljena, osobito visokokvalitetnog ugljena za koksiranje koji je potreban u proizvodnji čelika, leži u površinskim bazenima uz samu rijeku Ruhr. Razvoj ruhrskog okruga počeo je u 19. stoljeću kada se Krupp i Thyssen počinju baviti izgradnjom velikih peći za ugljen i čelika na tome području. Sama regija imala je veliku ulogu u Prvom i Drugom svjetskom ratu jer je služila kao jedan od najvećih pogona za proizvodnju naoružanja. Prostor Ruhra bombardiran je od strane Saveznika u Drugom svjetskom ratu jer je prepoznat i smatran kao važna karika u naoružavanju njemačke vojske. Velike sankcije, koje su zadesile Njemačku nakon poraza u Drugom svjetskom ratu i skoro potpuna razorenost Ruhra nakon bombardiranja, dovele su do usporavanja industrije na tome području. Kriza u Njemačkoj nije dugo potrajala te je tako već 1956. godine rudarska industrija dosegla svoj vrhunac: u toj godini proizvedeno je 124 600 t ugljena, nudeći posao gotovo polovici milijuna ljudi. Međutim, 1958. započinje kriza iskopa ugljena koja predstavlja definitivni kraj zapošljavanja u pokrajini Ruhr. Jeftini uvoz iz zemalja, kao što su SAD i konkurencija, te zamjene za ugljen (sirova nafta, prirodni plin) rezultirao je zatvaranjem mnogih rudnika i drastičan gubitak radnih mjesta (Hospers, 2002).

Sl.2: Izgled pokrajine Ruhr početkom 20.stoljeća.

Izvor: Historiana.eu

2.2. GRAD ZRENJANIN

"Grad Zrenjanin nalazi se u Banatu, Autonomnoj Pokrajini Vojvodini, Srbija, na $20^{\circ} 23'$ istočno te na $45^{\circ} 23'$ sjeverne geografske širine, na mjestu gdje se kanalizirana rijeka Begej ulijeva u Tisu. To je sjedište središnjeg Banata i zauzima 8,3% teritorija Vojvodine i druga je najveća lokalna uprava u Republici Srbije. Grad je udaljen 75 km od Beograda, glavnog grada Srbije, a 50 km od Novog Sada, glavnog grada Vojvodine, kao i na istoj udaljenosti od Rumunjske granice (sl.3). Ovaj položaj čini grad vrlo važnim prijelaznim središtem i potencijalnim resursom u smjeru sjever-jug i u smjeru istoka. Grad se nalazi na križanju glavne ceste koja povezuje Srbiju s Mađarskom i Rumunjskom.“ (Ćopić i Tumarić, 2015)

Sl.3: Položaj grada Zrenjanina

Izvor: Grad Zrenjanin

Početak industrije u gradu Zrenjaninu vezuje se uz otvaranje pivovare 1745. godine koja je u počecima imala bitnu ulogu za grad i njegovu industriju. Sredinom 20. stoljeća, tačnije 1953. godine, dolazi do otvaranja Industrijsko-poljoprivrednog kombinata „Servo Mihalj“ koji je bio sinonim za industriju toga prostora. Kombinat se sastojao od više poduzeća povezanih vertikalnom integracijom.

Poduzeća koja su činila Industrijsko-poljoprivredni kombinat "Servo Mihalj" su: Poljoprivredno društvo "Zrenjanin" - koje se bavilo poljoprivredom i stočarstvom, Ribarsko gospodarstvo "Ečka" - dio kombinata od 1983. godine, tvornica šećera, "Žitoprodukt" - tvrtka koja se specijalizirala za proizvode od žitarica, "Dijamant" - proizvodnja biljnog ulja, "BEK" - mesna industrija, "Imlek" - proizvodnja mlijeka i mliječnih proizvoda, "Jugoremedija" - farmaceutska tvrtka i "Luxol" - kemijska industrija. "Servo Mihalj" je, osim industrijske proizvodnje, imao i utjecaj na turizam te je kombinat organizirao i turističke obilaske u Specijalni rezervat prirode "Carska bara" i lovne ture (Odavić i dr., 2011). "Žitoprodukt", "Dijamant" i "Mlekoprodukt" jedine su tri tvrtke koje su nastavile s radom nakon procesa deindustrijalizacije koji je zahvatio Srbiju 90-ih godina 20. stoljeća zbog utjecaja rata, ekonomske krize unutar Srbije, neriješenih pravnih pitanja te problema s privatizacijom tvrtki. Većina tvrtki proglasila je bankrot u tome razdoblju te je iza sebe ostavila velike industrijske komplekse potpuno napuštenima koji su postali dijelom industrijske baštine. Posljedice deindustrijalizacije odražavale su se u općem pogoršanju grada, u ekonomskom i socijalnom smislu. Proizvodnja je premještena u nove tvorničke hale na periferiji grada dok su stari industrijski pogoni bili zapušteni i napušteni, a sada predstavljaju osnovu industrijske baštine. Ovi objekti mogu se koristiti za razvoj turizma industrijske baštine koji je osiguratelj ekonomskog rasta, revitalizacije i služi očuvanju lokalnih identiteta u razvijenim zemljama (Ćopić i Tumarić, 2015).

2.3. GRAD ZAGREB

Grad Zagreb nalazi se u središnjem dijelu kontinentalne Hrvatske na 45° 48' 45" sjeverne geografske širine te 15° 58' 40" istočne geografske dužine. Smješten u jugozapadnom dijelu Panonske nizine te okružen Medvednicom na sjeveru i Vukomeričkim goricama na jugu, Zagreb se nalazi na sjecištu važnih prometnih pravaca. Zahvaljujući upravo svome prometno-geografskom položaju, Zagreb se uspio razviti u najveći grad Republike Hrvatske (sl.4).

Sl.4: Položaj grada Zagreba

Izvor: Croatia.eu

Razvoj industrije u gradu Zagrebu počinje dolaskom željeznice 1862. godine pa sve do početka Prvog svjetskog rata dolazi do transformacije Zagreba iz obrtničko-trgovačkog središta u industrijski grad. Dolazak industrije u grad Zagreb doveo je do širenja grada u svim

smjerovima te se tako u razdoblju od 1862. do 1900. godine površina grada Zagreba udvostručila. Njegač (2015) navodi: „Industrijski pogoni su u tome razdoblju najviše bili zastupljeni u zapadnom dijelu grada, današnjem Črnomercu, gdje su bile smještene ciglane, tvornice parketa, duhana, piva i slada, sapuna, cikorije i kavovine te vodovod. Južno od Glavnog kolodvora nalazili su se paromlin, strojarnica državne željeznice u Trnju dok su se istočno od Glavnog kolodvora smjestile tvornice papira i gradska klaonica u dijelu od Harmice prema Vlačkoj i Maksimirskoj ulici. Industrija se u gradu Zagrebu širila neorganizirano što je dovelo do polarizacije unutar samoga grada. Doseljavanje stanovništva u sami grad dovelo je do toga da Zagreb prvi puta prelazi 100 000 stanovnika (utvrđeno popisom stanovništva 1921. Godine). Povećanje broja stanovnika dovelo je do izgradnje i većih naselja južno od Save, a među prvim takvim naseljima bili su izgrađeni Zapruđe i Savski Gaj. Nakon Drugog svjetskog rata došlo je do gradnje novih industrijskih zona u gradu Zagrebu koje su bile smještene na rubovima grada. Nove industrijske zone stvarane su na području današnjeg Jankomira, Žitnjaka, Jakuševca, a stvaranje novih industrijskih zona dovelo je i do ilegalne gradnje stanova u tim istim zonama." Procesom deindustrijalizacije i decentralizacijom industrije iz samoga središta grada došlo je do razvoja satelitskih gradova gdje se počela smještati nova industrija. Jelen (1970) u svome radu navodi kako bi trebalo premjestiti pojedine industrije u gradove Sisak i Karlovac kako bi se i ostali prostori u blizini Zagreba počeli razvijati. Spomenuti autor inzistirao je na ideji stvaranja industrijskog trokuta Zagreb-Karlovac-Sisak s namjerom razvoja industrije i izvan Zagreba, ali ipak je većina industrije ostala u Zagrebu dok su spomenuti gradovi zaostali u tome pogledu. Razvoj prometa potpomogao je razvoju industrije kroz to razdoblje te je tako Zagreb sve do danas ostao centrom industrije u Hrvatskoj te centrom poduzetništva. Decentralizacija industrije iz centra grada na rubove grada ostavila je traga i na morfološki izgled grada Zagreba. Pojedini tvornički kompleksi upisani su u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske te su postali dio tehničkog naslijeđa grada Zagreba. Takvi objekti postali su dijelom industrijske baštine grada Zagreba te im je potrebna transformacija kako bi dobili novu ulogu koja bi ponudila određene potencijale i za razvoj kulturnog turizma.

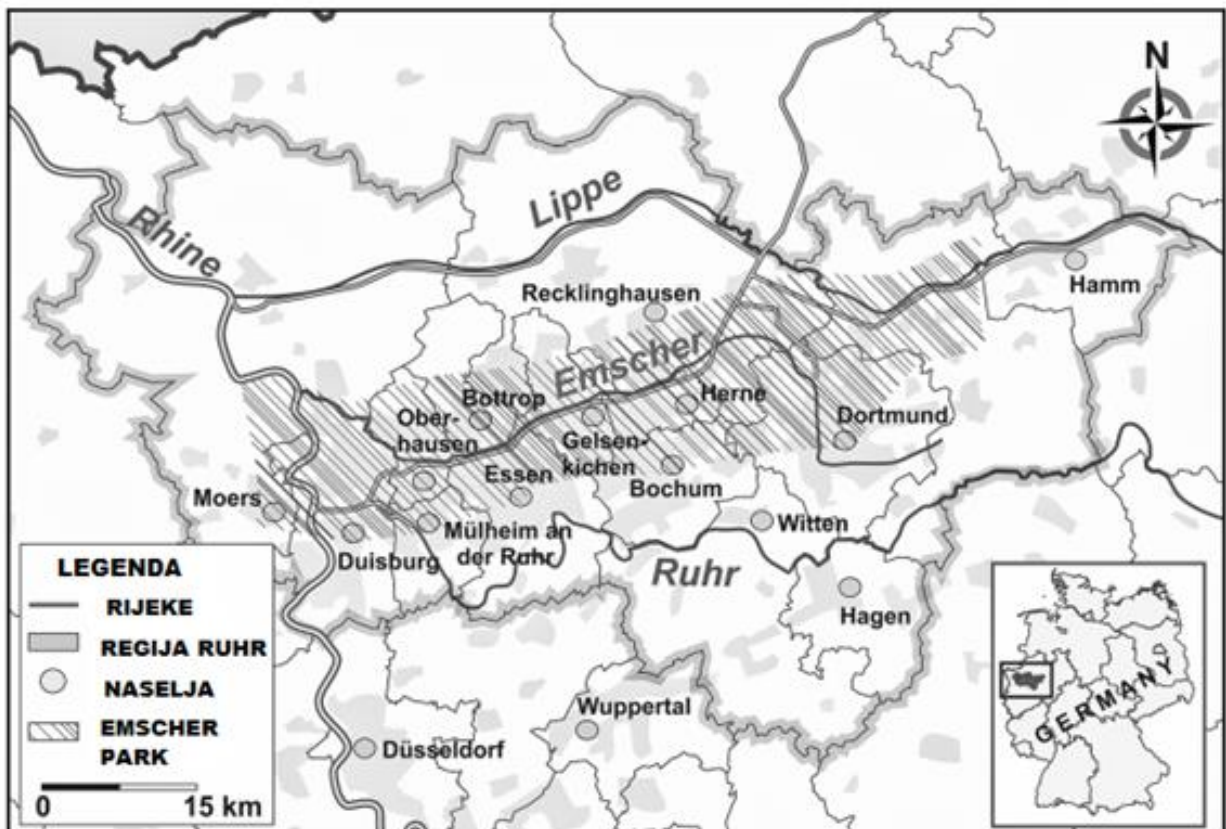
3. PRIMJERI TRANSFORMACIJE INDUSTRIJSKE BAŠTINE U TURISTIČKE SVRHE

3.1. PRIMJERI TRANSFORMACIJE NA PRIMJERU RUHR-A

Njemačka, kao jedna od najrazvijenijih država srednje Europe, osim u politici, svoju moć predstavlja i u drugim područjima. Jedno od tih područja svakako je i revitalizacija područja s prirodnim potencijalima gdje Nijemci ostvaruju najveća postignuća zahvaljujući inovativnošću i znanjima. Naime, Njemačka putem EU fondova dobiva veliki dio novca potrebnoga za revitaliziranje područja koja imaju potencijala. To je rezultat boljih okvirnih uvjeta (državna potpora, veća raspoloživa razvojna područja, veća ekološka svijest) (Ćopić i dr., 2014). Odlična suradnja i povezanost raznih organa koji se bave izvlačenjem kapitala iz projekata financiranim EU fondovima zapravo su jedna od najbitnijih poveznica pri procesu revitalizacije te države. Ćopić i dr. (2014) također, navode kako je koherentnost među akterima, koji se bave poslom od zajedničkog interesa, jedna od najbitnijih stavki kako bi taj posao na kraju bio odrađen po svim zadanim kriterijima. Područje od najvećeg potencijala za revitalizaciju industrijskih objekata u turističke svrhe svakako je pokrajina Ruhr koja je zadnjih 150 godina sinonim za intenzivne procese industrijalizacije. Zahvaljujući tim procesima pokrajina Ruhr tehnološki se razvila te postala jedan od glavnih aktera u razvoju gospodarstva Njemačke. Razvojem prostornog planiranja i urbanog razvoja u pokrajini Ruhr uočeni su mnogi problemi koji su kasnije doveli do zatvaranja velikog broja rudnika i industrijskih pogona. Kao glavni problem pokazala se prevelika uporaba prirodnih resursa koji se nisu mogli obnoviti, što je 1960-ih prvo usporilo industriju, a kasnije je dovelo i do gašenja pogona te otpuštanja velikog broja radnika. Ugašeni pogoni i neimaština u to vrijeme nisu samo zadesili Ruhr, već i puno veća područja koja su bila zahvaćena tada ekonomskom, ali i socijalnom krizom (Božić, Gašparović, 2007). Sredinom 1980-ih godina javila se ideja o revitalizaciji ugaslih industrijskih objekata u nove svrhe, da bi već 1988. bio pokrenut savezni plan za gospodarski oporavak koji je uključivao i revitalizaciju pokrajine Ruhr. Zatvorene tvornice i pogoni prepoznati su kao glavni elementi identiteta prostora na kojima se bazirala obnova i izgradnja novih objekata namijenjenih razvoju turizma unutar regije. Pokušaji konverzije zatvorenih tvornica u mjestima s industrijskom baštinom, kako bi se povećala privlačnost destinacije i stvaranje novih mogućnosti za poduzetničke aktivnosti na području turizma i usluge, sami su početak transformacije područja Ruhra (Hospers, 2002).

3.1.1. IBA EMSCHER PARK

"Emscher park nalazi se u središnjem dijelu Ruhra (sl.5). Prostire se oko istoimene rijeke i uključuje gradove: Duisburg, Oberhausen, Mülheim, Bottrop, Essen, Bochum, Dortmund i druge.“ (Ćopić i dr., 2014) Rijeka Emscher, koja protječe sredinom područja parka u smjeru istok-zapad, u početku je bila obični industrijski kanal u kojega su se izljevale industrijske i otpadne vode koje su bile nošene prema Rajni. Prvotna zamisao za odlaganje otpadnih voda bili su podzemni kanali, ali zbog sigurnosnih razloga nisu mogli ići u podzemlje. Zbog toga su se stručnjaci ipak odlučili kanalizirati rijeku Emscher stvarajući u suštini otvorenu kanalizaciju koja nosi industrijski i komunalni otpad (Ćopić i dr., 2014). Vlada Sjeverne Rajne-Vestfalije, zbog opasnosti koju je predstavljala takva rijeka, iznosi svoj desetogodišnji IBA program baziran na područje uz rijeku Emscher. Projekt IBA Emscher park definiran je kao državni program za urbanu, ekonomsku, kulturnu i socijalnu obnovu i reorganizaciju u pokrajini Ruhr.

Sl.5: Regija Ruhr s naznačenim područjem IBA Emscher parka

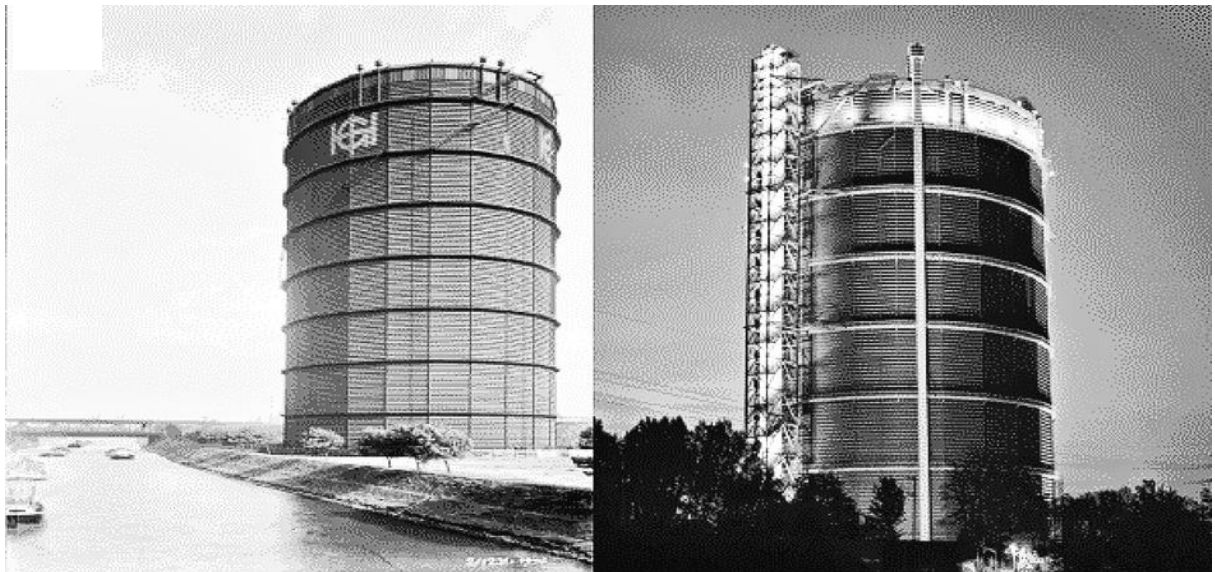
Izvor: Ćopić i dr.,2014., prilagodio autor

Osnovni ciljevi projekta bazirali su se na očuvanju zelenih površina te povezivanju već izgrađenih i novostvorenih objekata u jednu cjelinu (Hospers, 2002). Izgradnja IBA

Emscher parka bila je vođena od istoimene organizacije koja je imala rok od deset godina za završetak projekta te je nakon toga razdoblja upravljanje parkom prebačeno na regionalnu upravu. Kroz desetogodišnje razdoblje u razvoj parka uloženo je oko 2.6 milijardi eura u koordinirane akcije koje su za cilj imale prenamijeniti prostor pokrajine Ruhr iz industrijskih u druge svrhe, posebice turističke. Kroz desetogodišnji period bilo je uključeno više od 4 000 ljudi koji su radili na više od 100 različitih projekata. U projekt je, tijekom deset godina, bilo uključeno i više od 4 000 ljudi koji su radili na više od 100 različitih projekata (Pehnt,1999.). Organizacija je imala 30 stalno zaposlenih osoba koje su uglavnom bile angažirane na projektima koordinacije (između različitih lokalnih vlasti), pripreme te provedbe pojedinačnih projekata (Božić i Gašparović, 2007). Osim cilja da se reorganizira i očisti prostor uz rijeku Emscher, projekt je imao i druge ciljeve, među njima stvoriti i turistički privlačnu lokaciju. Stvorene su biciklističke rute za lokalno stanovništvo te turiste koje su imale određenu tematiku. Tako je među najpoznatijim turističkim rutama ona pod nazivom "Ruta industrije i prirode" (Ćopić i dr., 2014). Park je postao simbolom, ali i poticajem za urbane, ekonomske, društvene i ekološke promjene za buduće projekte (Ćopić i dr., 2014). Najpoznatije turističke atrakcije parka Emscher, osim biciklističkih staza, su: Gasometar u Oberhausenu, Industrijski kompleks rudnika Zollverein u Essenu, Industrijski park Park Duisburg-Nord, umjetna brda-savjeti, biciklističke staze, itd.

3.1.2. SPREMNIK INDUSTRIJSKIH PLINOVA U OBERHAUSENU

Oberhausen je grad u području Ruhra i Emscher Parka unutar kojega se nalazi jedna od atrakcija revitalizirane industrijske baštine u pokrajini Ruhr (sl.6.) Najviši spremnik plina u Europi sagrađen je 1929.godine uz kanal Rhein-Herne u Oberhausenu. Služio je kao spremnik industrijskih plinova iz koksare sve do 1988. godine kada prestaje raditi i zatvara se. Zahvaljujući projektu IBA Erscher Park, vebno izdanje od čeličnog lima nije demontirano i poslano u staro željezo (kao većina sličnih objekata), već je prenamijenjen u veliki i zanimljiv izložbeni prostor (sl.6). Sani spremnik postao je simbolom ne samo grada Oberhausena nego i cijele regije. Prenamjena se odvijala 1993. i 1994. godine kada se prostor plinskog pritisknog diska prenamjenjuje u 3000m² veliku izložbenu salu. Središnji dio spremnika čini pozornica promjera 20m dok su dijelovi nosive konstrukcije postali sjedišta za 500 turista. Strop je preuređen u rozetu koja se sastoji od svjetlosnih ploča koje mijenjaju boju. Unutar spremnika nalaze se i stakleni liftovi koji turiste vode na vrh konstrukcije kako bi pri vedrom vremenu turisti mogli uživati u pogledu na zapadni Ruhr. Spektakularni projekti, poput Christa i Jean-Claudea, te videoinstalacije Billa Viole smatraju se najvećim izložbama održanim do sada u spremniku koje su privukle ogroman broj turista i ostalih umjetnika. U novije vrijeme organiziraju se i turistički razgledi koji, osim obilaska spremnika i upoznavanja turista s poviješću tog vebnog izdanja, nude posjetiteljima i novi i moderni interaktivni pristup svim informacijama od nastanka spremnika do najava izložbi i koncerata.

Sl.6: Spremnik industrijskih plinova u Oberhausenu u prošlosti i danas

Izvor: Ćopić i dr. 2014.

3.1.3. INDUSTRIJSKI KOMPLEKS RUDNIKA UGLJENA ZOLLVEREIN

„Essen se nalazi u srcu Ruhrskog područja i jedan je od najvećih gradova u regiji. Krajem 16. stoljeća mnogi rudnici ugljena su se otvorili u Essenu, a grad je dobio ime i titulu kao središte industrije oružja čime grad dobiva na strateškoj važnosti. Grad Essen je bio nekada najveći rudarski grad u Europi i doživio je brzu promjenu transformacija. Nekadašnja skladišta i radionice za tešku industriju imaju dugu povijest i kreativnu lakoću.“ (Xu, 2013) Industrijski kompleks rudnika ugljena Zollverein sada je uzbudljiviji, a širokom turističkom ponudom postao je privlačan i mladima. Industrijski kompleks dobio je nagradu za gradsko središte umjetnosti i dizajna zahvaljujući transformaciji koju je prošao, ali vratimo li se u povijest, vidjet ćemo da nije sve naslućivalo na takav rasplet. Područje u kojemu se nalazi rudnik bilo je konstanto bombardirano u oba svjetska rata jer je bilo ocijenjeno kao važno strateško postrojenje za naoružanje njemačke vojske. Nakon Drugog svjetskog rata navedeni prostor pao je pod vlast Zapadne Njemačke, ali ulogu u upravljanju rudnicima imala je i Europska zajednica za ugljen i čelik koja je osnovana 1951. godine. Industrijska postrojenja radila su punim kapacitetom od osnutka do 1980-ih godina, uz manje prekide, pri remontima pogona. Industrija ugljena i čelika smanjila se 1980-ih, što je dovelo do ozbiljne stope nezaposlenosti (Xu, 2013). Sredinom 1980-ih, točnije 1986. godine donesen je naputak da se kompleks Zollverein stavi pod službeni nadzor i zaštititi od strane ministarske uredbe iz Düsseldorfa, u kojoj se navodi kao spomenik u gradu Essenu (Xu, 2013). Ministarski dekret spriječio je rušenje Zollvereina. Godine 1989. International Bauaustelling (IBA) Emscher Park želio je preobraziti mrtva i onečišćena industrijska područja u jednu zelenu površinu i dati bivšoj industrijskoj regiji novu funkciju.

Godine 2001. rudnik ugljena Zollverein, zajedno s tvornicom koksa Zollverein, uvršten je na popis svjetske kulturne baštine UNESCO-a. Također, 2001. godine Floris Alkemade je sa suradnicima napravila masterplan za transformaciju 100 hektara zemljišta u samom području starog industrijskog kompleksa. Plan je sadržavao detaljne upute kako bi područje trebalo izgledati nakon transformacije, među kojima je navedeno kako bi rubove kompleksa činile nove kuće za stanovništvo koje bi se uklapale u stara radnička naselja, a središte kompleksa činile bi aktivnosti predviđene za turiste (Ćopić i dr., 2014). Kako je područje u kojemu je smješten industrijski

kompleks jedan od većih kvartova u Essenu, moralo se paziti da revitalizacija toga područja ne utječe previše na životni standard stanovništva koje stanuje u okolici (Ćopić i dr., 2014). Nakon transformacije industrijskih kompleksa došlo je do širokog spektra turistima privlačnih lokacija i usluga. Tako je unutar kompleksa otvoren bazen na otvorenome, niz ugostiteljskih objekata s hranom i pićem, kockarnice, biciklističke staze te mnoge druge atrakcije. Osim starih pogona koji su dobili nove uloge došlo je i do gradnje novih objekata te je tako izgrađena i „Zollverein škola za menadžment i dizajn“ koja se smatra jednim od arhitektonski najsloženijih zgrada u tom području (sl. 7.). Veliki broj planova i ideja koje su bile namijenjene dizajnu škole bilo je teško spojiti u jednu, ali ipak one najbitnije ideje su realizirane. Tako je dogovoreno da škola mora biti uklopljena u prostor unutar kojega se gradi kako se ne bi isticala u odnosu na staru industrijsku baštinu te da mora pratiti jednostavnost oblika. Japanski arhitekti, kojima je pripao zadatak osmisliti izgled škole, odlučili su školu graditi u obliku kocke koja će za grijanje koristiti vruću vodu iz dubina rudnika koja će teći cijevima smještenim u zidove zgrade (Xu, 2013).

Sl.7: „Zollverein škola za menadžment i dizajn“ u Essenu izvana (slika lijevo) i iznutra(slika desno)

Izvor: Xu, 2013.

3.1.4. INDUSTRIJSKI PARK KRAJOLIKA DUISBURG-NORD

Industrijski park Duisburg-Nord smješten je u sjevernom dijelu grada Duisburga na području bivše čeličane ThyssenMeidrich koja je u svoje vrijeme bila najveći proizvođač čelika u Njemačkoj sve do njenog gašenja 1985. godine. Umjesto da bude zatvorena, čeličana je pretvorena u park, kao dio IBA projekta uz održavanje industrijske proizvodnje komponenti, a uz to omogućuju slobodan i neometan rast vegetacije, što je mnogo praktičnije i isplativije nego proces deindustrijalizacije (Ćopić i dr, 2014). Među projektima koji su ostavili veliki trag u prostoru, ali i pomaknuli granice prostornog planiranja i arhitekture, svakako je park Duisburg-Nord. Plan za obnovu prostora stare čeličane iznio je arhitektonski ured Latz & Partner čija je glavna zamisao bila uređenje perivoja uz očuvanje svih industrijskih postrojenja kao osnovnog elementa prostora (Weilacher,1999) „Uništavanje i zagađivanje okoliša svakako je prva stvar koju povezujemo s konceptom teške industrije. Šira javnost je više zainteresirana za umjetničke zbirke i vile nego za industrijske zgrade iz razdoblja industrije, a naši krajobrazni arhitekti pokušali su se boriti protiv zagađenja zelenih površina i zelenih staza. No, stjecanje znanja o proizvodnji moglo bi biti fascinantno i može nam otkriti novu estetsku percepciju prema gigantskim proizvodnim strojevima, opisanih kao identifikacijska jedinica, "orijentir" ili mitološki zmaj."(Latz, 1992). Latz je tvrdio kako nije rješenje srušiti sve ugasle industrijske pogone, već u njima videti nositelje toga prostora, ali tek nakon određenih procesa transformacije kojima bi ti pogoni dobili nove uloge. Izgradnjom novih putova i obnovom perivoja i ostalih zastarjelih objekata stvoren je prostor s brojnim kulturnim i sportsko-rekreacijskim sadržajima. Brojni industrijske strukture prenamijenjene su u nove sadržaje s novim funkcijama. Tako su željezničke tračnice pretvorene u pješačke promenade dok su brojne tvornice prenamijenjene u vidikovce s mnoštvom javnog prostora koji je međusobno povezan. Središnji trg, tzv. Piazza metallica, smješten je pokraj glavnog pogona čeličane. Trg je izgrađen od velikih metalnih ploča kako bi podsjećao na prošlost toga prostora. Mnogobrojni koncerti, izložbe i druga kulturna događanja odvijaju se upravo na središnjem trgu. Prostori starih spremišta plina prenamijenjeni su u bazene za ronjenje, spremnici ruda koriste se danas kao dio sportsko-rekreacijskog turizma na način da su prenamijenjeni za penjanje. Veliki broj spremnika ruda prenamijenjen je u male vrtove kako bi se kod turista potaknula svijest o ugrožavanju zelenih površina prekomjernom industrijalizacijom. Željezničke

tračnice i ostale biciklističke staze u večernjim satima se prenamjenjuju u atrakciju kao light-show koji nije vidljiv samo turistima unutar parka već i stanovnicima grada Dusiburga. Željezare su noću osvijetljene šarenim svjetlima koja simboliziraju vrijeme kada je željezarija bila aktivna .Također, u sklopu parka nalazi se centar za posjetitelje i restoran, kao još jedan od dijelova turističke ponude.

3.1.5. UČINCI INDUSTRIJSKOG TURIZMA NA RAZVOJ REGIJE RUHR

Zahvaljujući složenim projektima revitalizacije, Ruhr više nije jedan od najzagađenijih područja u Europi i postao je čist, zeleni inovativan. Razvoj postindustrijskog turizma pomogao je regiji promijeniti njezinu sliku. Revitalizacija je pomogla stvoriti nova radna mjesta, potaknula akcije pretvorbe okoliša u više prijateljsko područje, kako za posjetitelje tako i za stanovnike. Projekti su pomogli, također, očuvati industrijsku baštinu i revitalizirati postindustrijski krajolik dajući im nove funkcije. Danas je Ruhr područje koje se razvija u kulturni centar Njemačke, ali i Europe. (Chmielewska i Lamparska, 2011). 2010. godine Ruhr je bio europska prijestolnica kulture. Jedan od mnogih kulturnih događaja u ovoj regiji je Noć industrijske kulture - "Extra Shift" (www.extraschicht.de) – koji se organizira svake godine u lipnju ili srpnju. Valja napomenuti da se ne radi samo o promjenama u fizičkom prostoru, jer su utjecaji turizma složeni pa tako postoje učinci na okoliš, sociokulturni učinci i ekonomski učinci (Ćopić i dr, 2014). Primjeri učinaka na okoliš u Ruhru su čišćenje rijeke Emscher, ozelenjavanje industrijskih kompleksa (vrtova) te mnogi drugi. Taj je proces stvorio uvjete za razvoj novih eko-sustava na mjestima gdje gotovo pa nije postojala živa priroda. Učinci turizma u Ruhru vidljivi su u porastu noćenja za 60,6% tijekom razdoblja od 1990. do 2009. Neki gradovi, kao što su Bottrop, Dortmund i Essen, zabilježili su stopu rasta preko 50% što potvrđuje činjenicu da relativno neatraktivni industrijski gradovi sa skromnom turističkom ponudom mogu biti pretvoreni u interesantnu destinaciju (Tab.2.).

Tab.2: Noćenja po odabranim gradovima Ruhra u periodu od 1990. do 2009.

	Noćenja			Porast 1990- 2009	Prosječno trajanje boravka 2009 (u danima)	Udio stranih gostiju 2009	4* hoteli	5* hoteli
	1990	2000	2009					
Bottrop	37900	66000	73300	93,4%	1.7	29,4%	1	0
Dortmund	445800	597000	749300	68,1%	1.5	20,2%	9	0
Duisburg	261400	322300	361600	38,3%	2.0	16,5%	3	0
Essen	674100	910600	1067800	58,4%	2.1	16,9%	12	1
Hamm	104300	113300	123200	18,1%	1.7	17,5%	2	0
Ruhr	3598300	4677700	5777500	60,6%	1.9	16,1%	-	-
Uspoređeno sa:								
Düsseldorf	2091900	2434800	3222000	53,9%	1.7	37,6%	26	2
Köln	2589200	3066400	4133244	59,6%	1.8	32,3%	25	3

Izvor: Ćopić i dr., 2014.

3.2. PRIMJERI TRANSFORMACIJE NA PRIMJERU GRADA ZRENJANINA

„Srbija nema turizam „sunca i mora“, a ni atrakcije koje izazivaju takozvani „vau!“ efekt (poput egipatskih piramida ili Eiffelova tornja) . Ukoliko žele privući više inozemnih turista, osobito one iz udaljenijih zemalja, neophodno je brendirati teritorij tematskim okupljanjem materijalne baštine, umrežiti se s okolnim zemljama i ponuditi jedinstvene turističke proizvode. A tu vrstu jedinstvenosti može da omogući kultura i znanost, osobito kulturna i industrijska baština (Graf, 2013).“ Industrija u Srbiji doživjela kolaps nakon perioda otpočinjanja tranzicijskog prijelaza iz socijalističkog samoupravljanja u kapitalistički društveno-ekonomski sustav. Dinamičan rast industrijske proizvodnje u institucionalnim okvirima samoupravne tržišne ekonomije ostvaren je u periodu od 1960 do 1980. godine, da bi do stagnacije došlo u predtranzicijskom razdoblju od 1981 do 1990. godine. Urušavanje industrijskih grana u Srbiji otpočelo je kumulativnim negativnim utjecajima koji su nastali: sa raspadom prethodne socijalističke Jugoslavije; uvođenjem ekonomskih sankcija međunarodne zajednice tokom 1992. godine; hiperinflacijom tokom naredne 1993. godine; pogrešnom strategijom privatizacije i uvođenjem u ekonomsku politiku mehanizama ortodoksije liberalnog kapitalizma nakon 2001. godine (Drašković i dr, 2014).” Pad industrije u Srbiji, koji je započeo za vrijeme Jugoslavije i nastavio se za vrijeme Srbije, ostavio je i materijalne tragove u prostoru. Upravo ti materijalni tragovi dio su industrije baštine u Srbiji koji su u najvećoj mjeri koncentrirani u područjima najvećih industrijskih središta Srbije, odnosno u gradovima: Novom Sadu, Beogradu i Kragujevcu. Kroz ovaj rad će biti obrađeni primjeri transformacije industrijske baštine iz jednog manjeg industrijskog grada u Srbiji, Zrenjaninu, koji je svoju industrijsku baštinu pretvorio u turistički privlačan proizvod. Prvi tragovi industrije u gradu Zrenjaninu zabilježeni su još 1745. godine kada se osniva pivovara u vlasništvu Sebastiana Kreitceisena koji ju je nazvao „ Pivovara Veliki Bečkerek“ po starome nazivu za Zrenjanin. Pivovara je bila u privatnom vlasništvu sve do 1955. godine kada dolazi do nacionalizacije (Ćopić i Tumarić, 2015) Pivovara je u razdoblju 1962.-1969. bila dijelom Industrijsko- poljoprivrednog kombinata „Servo Mihalj“. U okviru pivovare bile su i tvornice octa i denaturiranog alkohola (Slavić,1995). Tijekom posljednjeg desetljeća 20. stoljeća, zbog ratova i izolacije, dolazi do opadanja proizvodnje. Tvrtka je bankrotirala 2002. i, unatoč ponovljenim pokušajima privatizacije, nije bilo moguće naći zainteresiranog investitora (Ćopić i Tumarić,2015). Unutar pivovare ostali su do danas strojevi za proizvodnju piva koji se mogu iskoristiti uz određenu modernizaciju za proizvodnju piva. Razmišlja se o ulaganju u pivovaru te sadržaju vezanom uz tvornicu kako bi se stvorila zaokružena priča koja bi

objedinjavala posjet pivovari, učenje o povijesti pivarstva, degustaciji te mogućnosti smještaja uz samu tvornicu čime bi se stvorila zaokružena turistička priča. Uz pivovaru Zrenjanin dobar primjer za transformaciju industrijske baštine u turističke svrhe, koji također još uvijek nije proveden, je onaj vezan uz tvornicu „Šinovož“. Tvornica se nalazi na području jedne od najstarijih radionica u tome dijelu Srbije koja datira još iz 19. stoljeća, od kada se održala sve do danas. Kroz povijest tvornica, koja se bavi remontom lokomotiva i vagona, širila je svoju površinu i proizvodnju. Pad proizvodnje i zatvaranje dijela pogona dogodio se nakon raspada Jugoslavije, nakon čega su ostali - kao dio industrijske baštine- samo ogromni napušteni hangari i postrojenja (sl.8).

Sl.8: Napušteni hangari i postrojenja tvornice „Šinovož“

Izvor: Čopić i Tumarić, 2015.

Čopić i Tumarić u svome radu (2015) navode niz rješenja kako bi se ti napušteni prostori, a danas dio industrijske baštine, mogli iskoristiti u nove svrhe, dijelom i one turističke. Zbog velikog prostornog kapaciteta bilo bi najprikladnije prilagoditi zgrade u sportske komplekse (što bi omogućilo organizaciju sportskih događaja koji bi poticali turističke dolaske), trgovački centar (koji bi potaknuo razvoj turističkog turizma) ili željeznički muzej (koji bi pridonio obrazovanju, očuvanju lokalnog identiteta i razvoju kulturnog turizma i turizma industrijske baštine). Kako bi se proveo jedan od navedenih prijedloga potrebno je izraditi master plan, predložiti ga investitorima, i ako se implementira, uključiti to u turističku ponudu Zrenjanina. Primjer dobre prakse jedan je od centara industrije u Australiji, Ipswich gdje su se od starih željezničkih postrojenja za remont lokomotiva i vagona stvorili prostori za široku namjenu. Sam projekt doveo je do niza pozitivnih promjena vezanih za turizam te uključuje

otvaranje muzeja, prostora za izložbe i koncerte, organizaciju festivala, karnevale te restorane. Dugoročni cilj projekta je stvoriti prepoznatljiv turistički brand i razvoj lokalnog i regionalnog turizma (Ćopić i Tumarić, 2015).“ Jedan od primjera djelomično uspješne transformacije industrijske baštine u turističke svrhe je gradska klaonica u Zrenjaninu. Iako ona više ne služi svojoj izvornoj svrsi, ona je jedna od najljepših znamenitosti kada govorimo o arhitekturi.(sl.9.) (Karavida, 2014).Veliki dio kompleksa sada je napušten, uz iznimku bivše upravne zgrade koja je prilagođena vrtiću. Napuštene zgrade kompleksa, uključujući dvorane, radionice, tvornicu leda, kao i masivna kula koja je vizualno dominantna, mogu se prenamijeniti u kulturni centar koji bi imao turistički potencijal. Učinci industrijskog turizma u gradu Zrenjaninu zanemarivi su u ukupnom turizmu, za razliku od regije Ruhr gdje industrijski turizam ima daleko veću posjećenost, ali i širu ponudu turističkih atrakcija.

Sl.9: Gradska klaonica u Zrenjaninu

Izvor: Ćopić i Tumarić, 2015.

3.3. PRIMJERI TRANSFORMACIJE NA PRIMJERU GRADA ZAGREBA

Kupališni turizam predstavlja glavni oblik turizma u Republici Hrvatskoj te je vezan uz područje Hrvatskog primorja. Nasuprot primorskom dijelu države, kontinentalni dio države nema mogućnosti razvijati kupališni turizam te se okreće drugim oblicima turizma. Turizam industrijske baštine u Hrvatskoj je mlada pojava koja je tek u začetcima te je kao takva još uvijek nedovoljno razvijena usporedimo li je s pokrajinom Ruhr i njenim industrijskim turizmom. Najpoznatije primjere transformacija industrijske baštine u turističke svrhe možemo susresti u Labinu, koji je uspio u isto vrijeme razvijati industriju i turizam, a kao još jedan od primjera je Grad Zagreb. Lokaliteti, koji su dio industrijske baštine i koji su doživjeli transformaciju ili čekaju na transformaciju, datiraju s početaka 20.stoljeća, ali ima i primjera koji su daleko stariji kao što je Paromlin. „Paromlin (Kraljevski povlašteni zagrebački parni i umjetni mlin) najstariji je veleindustrijski kompleks, izvorno građen 1862./1863. na tadašnjoj gradskoj periferiji, južno od budućega glavnog željezničkog kolodvora. Nakon požara 1906. godine, u kojemu je uništen veći dio pogona, uslijedila je njihova ponovna izgradnja 1906.-1908. te niz kasnijih dogradnji i proširenja uvjetovanih modernizacijom proizvodnje (Galović, 2001).“ Nakon Drugoga svjetskog rata Paromlin je poslovao u sklopu poduzeća 8. maj, odnosno „Žitokombinat“, do ožujka 1988., kada je ponovno stradao u požaru. Posljednja dva desetljeća bilo je aktualno nekoliko ideja o obnovi i prenamjeni proizvodnoga kompleksa za kulturne sadržaje (muzej suvremene umjetnosti, državni arhiv) i komercijalne svrhe (poslovni centar, hotel), ali one nisu realizirane (Vinterhalter, 2002). Premda je zaštićen kao dio povijesne cjeline koja svjedoči o počecima i jačanju industrijalizacije u Zagrebu te o primjeni novih arhitektonskih i graditeljskih tehnika i materijala, Paromlin nema nikakvu funkciju te zapušten propada (Arčabić,2007).“ Rješavanjem pitanja zemljišta doći će i do pomaka u transformaciji ovoga objekta i dijela industrijske baštine. Prema posljednjim informacijama, koje su bile dostupne u medijima, izrađen je projekt kojim bi se Paromlin pretvorio u gradsku knjižnicu. Tvornica „Nada Dimić“ još je jedan od primjera stare industrijske baštine u Gradu Zagrebu koji bi se mogao revitalizirati u industrijske svrhe (sl.10.).

Tvornica se nalazi u samom središtu grada, no danas predstavlja još jedan u nizu od zapuštenih i zanemarenih gradskih prostora koji propada i čeka svoju prenamjenu (Pretković, 2015).

Sl.10: Tvornica „Nada Dimić“

Izvor: Ivić, 2014.

Cijeli kompleks sastojao se od glavne tvorničke zgrade, zgrade za radnike te manjih gospodarskih i pomoćnih objekata. Od prvobitnog kompleksa danas postoji samo glavna tvornička zgrada i zgrada za radnike. Tvornica je pod zaštitom, kao dio povijesne urbane cjeline grada Zagreba, ali nije detaljnije valorizirana niti je uključena u određeni program zaštite (Pretković, 2015). Kako se kroz zadnjih dvadeset godina mijenjala vlasnička struktura cijeloga kompleksa, tako su se mijenjale i ideje o revitalizaciji ovoga prostora. Svi planovi revitalizacije koji su planirani nisu izvedeni, a sami kompleks doživio je velike devastacije kroz period od zatvaranja do danas (sl.11. i sl. 12.). Postoje planovi da se navedeni prostor prenamjeni u poslovni prostor, ali i kao stambeni prostor koji bi mogao biti iskorišten u vidu hotela koje bi turisti mogli koristiti u posjetima Zagrebu. Kako se zgrada nalazi u Registru kulturnih dobara Republike Hrvatske, nije moguće izvoditi sve oblike revitaliziranja navedenog kompleksa, već se zgrada može preurediti u prostore koji su definirani pravilnicima.

Sl.11: Oštećenja u unutrašnjosti tvornice

Izvor: Pretković, 2015.

Sl.12: Detalj urušenog dijela (bivša zgrada za dobrobit radništva)

Izvor: Pretković, 2015.

Zagrebačka pivovara još je jedan od kompleksa koji se danas ubrajaju u industrijsku baštinu. „Zagrebačka pivovara (Zagrebačka dionička pivovara i tvornica slada), smještena na Črnomercu sjeverno od Ilice, između Mandaličine i Vukasovićeve ulice, jedini je

industrijski kompleks upisan u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske koji nije u vlasništvu države ili Grada Zagreba (odnosno Zagrebačkog holdinga). Objekti iz prve faze izgradnje tvornice (1892./1893.) zaštićeni su kao nepokretno kulturno dobro i do danas su uglavnom zadržali prvotnu namjenu (ulazni dio s portom, restoran s vrtom i upravna zgrada). Vodotoranj u tvorničkom krugu služio je svrsi do 90-ih godina 20.stoljeća, a početkom 21.stoljeća obnovljen je pod nadzorom konzervatora. U Zagrebačkoj pivovari postoji ideja o prenamjeni vodotornja u muzej piva i pivarstva, ali ta zamisao zasad nije ostvarena.(Arčabić, 2007)“ Unutar okvira industrijske baštine u Gradu Zagrebu teško je ne spomenuti cjelinu koju čine stara Gradska klaonica i stočna tržnica koja se nalazi u poslovnoj zoni na Zavrtnici. „Projektirana i građena između 1928. i 1931. godine, Gradska klaonica izniman je primjer moderne međuratne industrijske arhitekture. (Laszlo, 1983) “ Klaonica je radila sve od svoga početka pa do 2000. godine kada je propala, a zemljište i cijeli prostor otišli su u stečajni postupak. Grad Zagreb je 2001.godine otkupio navedeni prostor i prenio ga u Zagrebački holding 2007. godine. Gradska klaonica nije prošla proces revitalizacije i dobila novu ulogu, ali poslužila je kao pogodan prostor za različite oblike kulturnih događanja kao što su koncerti, izložbe, predavanja. Zbog svoga položaja, gdje nema stambenih zgrada u blizini, ovaj prostor bi se mogao transformirati u kulturno središte na istoku grada kao kompleks dvorana za koncerte i umjetnička izlaganja i izložbe te bi dio kompleksa mogao biti preuređen u konferencijske sale. Tvornica duhana u Zagrebu svakako je još jedan od neizostavnih primjera industrijske baštine kojemu je potrebna revitalizacija kako bi dobio novu ulogu. Proizvodnja duhanskih prerađevina u Zagrebu preseljena je 1882. godine s privremene lokacije na Sajmištu u namjenski podignutu tvorničku zgradu na križanju današnje Klaićeve i Hochmanove ulice (Arčabić, 2007). Tvornica je poslovala sve do 2006. godine, kada dolazi do zatvaranja, nakon čega tvornica biva zaštićena od strane Ministarstva kulture kao nepokretno kulturno dobro. Ministarstvo kulture je krenulo u pregovore o preotkupu tvornice od strane tadašnjih vlasnika Adris grupe iz Rovinja kako bi se cijeli kompleks mogao pretvoriti u zgradu koju bi koristio Hrvatski povijesni muzej (Arčabić, 2007). Kroz proces transformacije planirani su i popratni sadržaj uz novu lokaciju muzeja kao što su kafići i novo parkiralište. Transformacijom tvornice duhana u muzej, Grad Zagreb bi dobio novu lokaciju u turističkoj ponudi koja bi zbog svoga položaja svakako mogla biti i isplativa. Osim navedenih primjera, gdje se putem revitalizacije industrijske baštine tim starim objektima i kompleksima želi dati novi izgled i uloga, postoje i objekti koji su uspješno proveli revitalizaciju kao što su „Rudolfova vojarna“ te „Kaptol Boutique Cinema & Bar“ koji su dobili nove uloge.

4. ZAKLJUČAK

Usporedimo li procese transformacije industrijske baštine u turističke svrhe između pokrajine Ruhr, Zrenjanina i Zagreba možemo uvidjeti značajne razlike. Ruhr, prema podacima za 2009. godinu, ima preko 5 milijuna turista (domaćih i stranih) povezanih s turizmom industrijske baštine dok Zrenjanin i Zagreb nemaju ni približno toliko velik broj turista koje zanima industrijska baština. Upravo nam broj turista pokazuje koliko je Njemačka uložila u ovakav oblik turističke baštine u odnosu na Hrvatsku i Srbiju. Također, bitna razlika između ova 3 područja je i ta da je Njemačka članica Europske Unije daleko duže od Hrvatske, dok Srbija nije niti članica Europske Unije što svakako utječe na priljev sredstava koji se mogu povući iz europskih fondova. Važnost i položaj Njemačke u svjetskim političkim i gospodarskim okvirima svakako utječe i na strana ulaganja u tu zemlju pa i u samu pokrajinu Ruhr, dok Hrvatska i Srbija s druge strane nemaju toliko gospodarski značaj kao ni politički gledajući svjetske okvire. Važno je spomenuti i Hrvatsku orijentiranost na kupališni turizam te zbog toga većina ulaganja ide u tome smjeru, dok Srbija i Njemačka nemaju kvalitetne predispozicije za razvoj kupališnog turizma te se okreću alternativnim oblicima turizma kao što je turizam industrijske baštine. Turizam industrijske baštine u Hrvatskoj i Srbiji jedva da je razvijen, mali je broj uspješno provedenih revitalizacijskih procesa te je većina toga ostala na idejama i pisanim projektima bez realizacije, a upravo time se Njemačka razlikuje u odnosu na ove dvije države. Prostori poput Emscher parka u pokrajini Ruhr ne mogu se mjeriti s pojedinim projektima koji su realizirani u Zrenjaninu i Zagrebu. Ruhr je napravio turističku priču na širokom prostoru povezanu s industrijskom baštinom gdje širokim spektrom turističkih atrakcija i događanja privlači turiste. Njemačka, konkretno regija Ruhr, mogu poslužiti Hrvatskoj i Srbiji kao primjer dobrog i uspješnog provođenja revitalizacije i iskorištavanja industrijske baštine u turističke svrhe. Svakako treba imati na umu i sredstva kojima raspolaže svaka od triju navedenih zemalja, ali to ne može biti jedini razlog zašto države ne bi mogle razvijati turizam industrijske baštine, pogotovo u doba natječaja koje raspisuje EU kada se mogu iskoristiti bespovratna financijska sredstva za ovakve projekte. Teško je za očekivati da će se Zrenjanin i Zagreb u nadolazećoj budućnosti odlučiti na veća ulaganja u turizam industrijske baštine (sudeći po završenim projektima do sada). Postoje lokacije i projekti koji već duži niz godina stoje u ladicama i čekaju na realizaciju, kao što se može vidjeti i u radu. Očita je nezainteresiranost za

ovakav oblik turizma, barem u sadašnje vrijeme, na području Zagreba i Zrenjanina gdje se države orijentiraju na druge grane i oblike turizma. Kupališni turizam u Hrvatskoj, kao jedan od nositelja gospodarstva, nastavit će i dalje svoje širenje dok neki novi, i još uvijek nepoznati oblici turizma, kao što je turizam industrijske baštine, morat će čekati svoju priliku u budućnosti kada dođe do promjene potražnje na turističkom tržištu. Regija Ruhr nastavit će se i dalje razvijati, samim time razvijati i turizam industrijske baštine te je za očekivati i povećani broj turističkih dolazaka, ali i novih atrakcija koje će nuditi turistima.

5. LITERATURA

Arčabić, G., 2007: Zagrebačka industrijska baština u Registru kulturnih dobara Republike Hrvatske: pregled, stanje, potencijali, *Informatica museologica*, br. 38, str. 22.-29.

Beaudet, G., Lundgren J.O.J., 1996: Patrimoine et tourisme industriels au Quebec- les lieux et les modes de mise en valeur,, *Téoros*, br. 15, str. 9-18

Božić, N., i Gašparović, S., 2007: IBA Emscher park: kreativni pristup industrijskom naslijeđu - primjer regije Ruhr u Njemačkoj, *Informatica museologica*, br. 38, str. 6-21.

Chmielewska M., Lamparska M., 2011: Post-Industrial Tourism as a Chance to Develop Cities in Traditional Industrial Regions in *Europe, Sociologie Românească*, br. 3 str. 67.-75.

Ćopić S, Tumarić A., 2015: Possibilities of Industrial Heritage Reuse as Tourist Attractions – a Case Study of City of Zrenjanin (Vojvodina, Serbia), br. 19, str. 44-49.

Ćopić, S., Dorđević, J., Lukić, T., Stojanović, V., Đulkičin, S., Besermenj, S., Stamenković, I., Tumarić, A., 2014: Transformation of Industrial Heritage -an Example of Tourism Industry Development in the Ruhr Area (Germany), *Geographica Pannonica* , br. 18, str. 43-50.

Drašković, B., Aleksić, V. S. i Minović, J., 2014: *Problemi deindustrijalizacije u Srbiji*.

Galović, K., 2001: Kraljevski povlašteni parni i umjetni mlin Zagreb, *Grad za 21. stoljeće, Karlovac*, 2001., str. 261.-265.

Graf, M., 2013: Industrijski putevi kulture, *List Saveza energetičara "Energija, ekonomija, ekologija"*, br. 2., 2013, str. 328.-335.

Hospers, G., 2002: Industrial heritage tourism and regional restructuring in the European Union. *European Planning Studies*, br.3., str. 398-404.

Jelen, I., 1970: Stanje zagrebačke industrije 1967. godine i neka gledanja na dalji razvoj njene strukture i prostorni razmještaj, *Hrvatski geografski glasnik*, br. 38, str. 123-135.

Karavida, V., 2014: City slaughter house in Zrenjanin by architect Szekely Laszlo. *Archival records for researching cultural monuments of Zrenjanin XXVII*, Novi Sad, str. 65-73.

Laszlo, A., 1983: Na tragu metode - O arhitekturi nekih industrijskih objekata iz tridesetih godina, *Čovjek i prostor*, str. 30-31.

Latz, P., 1992: Duisburg North Landscape Park. *Anthos*, str. 27-32.

- Maksin-Mićić, M., 2007: *Tourism and space. Singidunum*, University, Belgrade, str. 380
- Njegač, D., 2015: Geografija Hrvatske - predavanja, nastavni materijali iz kolegija Geografija Hrvatske, Sveučilište u Zagrebu
- Odavić, M., Marjanac, D., Zotović, M., Radaković, D., 2011: Industrial and Agricultural Combine „Servo Mihalj“ Zrenjanin: 1953-1990. *Historical archive: „Zrenjanin“*, Zrenjanin, str. 197.
- Otgaar, A., 2010: *Industrial Tourism: Where the Public Meets the Private*, Erasmus University Rotterdam, str. 13-31.
- Pretković, M., 2013: Tvornica „Nada Dimić“ u Zagrebu – povijesni pregled, problemi zaštite i mogućnosti revitalizacije, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, br. 37/38, str. 119-132.
- Ravbar, M., Bole, D., Nared, J., 2005: A creative milieu and the role of geography in studying the competitiveness of cities: the case of Ljubljana. *Acta Geographica Slovenica*, br. 45, str. 2, 7-34.
- Slavić, Z., 1995: *Two hundred and fifty years of Zrenjanin brewery*, str. 202.
- The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage (TICCIH), 2003: *The Nizhny Tagil Charter for the Industrial Heritage*. TICCIH XII International Congress, Nizhny Tagil.
- Timothy, Dallen J., 2011: *Cultural Heritage and Tourism: An Introduction*, Channel View Publications, str. 45.
- Trettin, L., Neumann, U., Zakrzewski, G., 2011: Essen and the Ruhr Area - The European Capital of Cultural 2010: Development of tourism and the role of SMEs. *ERSA conference papers*, vol.10, str. 357
- Vinterhalter, J., 2002: Prošlost i budućnost Muzeja suvremene umjetnosti- na razmeđu stoljeća, *Informatica museologica*, 2002., br. 3-4, str. 8-9.
- Weilacher, U., 1999: Rusty-brown and Phacelia blue – *Landmarkart by the IBA*, br. 26: str. 60-68.
- Xie, P.F., 2015: *Industrial Heritage Tourism*, Channel View Publications, str. 40

Xu,L., 2010: *The Renascent Road of Old Industrial Areas-- A comparison between Zollverein and 798 Art Zone in order to do the planning of Rubber Soul in Nanjing*, Blekinge Institute of Technology, School of Planning and Media Design.2010

6. IZVORI

Croatia.eu., 2019: Prometna karta, <http://croatia.eu/article.php?lang=1&id=8#>, (27.04.2019.)

Hrvatska enciklopedija, 2019: Ruhr, <http://www.enciklopedija.hr/Ilustracije/Ruhr.jpg>, (25.04.2019.)

Historiana.eu., 2019: Stadt panorama, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/1/1c/Essen_a54_v_Stadtpanorama-1890.jpg/750px-Essen_a54_v_Stadtpanorama-1890.jpg, (27.04.2019.)

Ivić, A., 2014: Ima li nade za Nadu Dimić i njoj slične?, <http://www.ffzg.unizg.hr/kspuff/ima-li-nade-za-nadu-dimic-i-njoj-slicne/>, (10.05.2019.)

Van der Bergen, M., 2006: Design for coals, <https://www.archined.nl/2006/12/design-for-coals/>, (30.04.2019)

Zvanična prezentacija Grada Zrenjanina, 2019: Geografski položaj, http://www.zrenjanin.rs/userfiles/image/GeografskiPoložaj_4.jpg, (27.04.2019.)